

Julieta Torrents
Elisabet Contreras
Glòria Bordons (coords.)

Creació i compromís social a l'educació literària i artística

universitat

Octaedro

Creació i compromís social a l'educació literària i artística

Julieta Torrents, Elisabet Contreras
i Glòria Bordons (coords.)

Creació i compromís social a l'educació literària i artística

Octaedro

Col·lecció Universitat

Títol: *Creació i compromís social a l'educació literària i artística*

La publicació està finançada pel projecte *Poéticas liminales en el mundo contemporáneo: creación, formación y compromiso social* (POLICREA) (PID2019-104628RB-I00) (AEI/ 10.13039/501100011033)

Primera edició: desembre de 2023

© Julieta Torrents, Elisabet Contreras i Glòria Bordons (coords.)

© D'aquesta edició:
Ediciones OCTAEDRO, S.L.
Bailèn, 5, pral. – 08010 Barcelona
Tel.: 93 246 40 02
octaedro@octaedro.com
www.octaedro.cat - www.octaedro.com

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització del seus titulars, llevat de les excepcions previstes per la llei. Adreceu-vos al CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.

ISBN: 978-84-19900-10-4
Dipòsit legal: B 22259-2023

Maquetació: Fotocomposición gama, sl
Realització i producció: Octaedro Editorial

Impressió: Ulzama

Imprès a la UE – *Printed in UE*

Sumari

Introducció 9
Julieta Torrents, Elisabet Contreras i Glòria Bordons

BLOC I: ART I SOCIETAT

1. Prácticas artísticas integradoras: metodologías conceptuales, motivacionales y procedimentales 17
Marta Aguilar Moreno y Eva Figueras Ferrer

2. La mentira deconstruida: el *fake* artístico como herramienta de alfabetización mediática crítica 29
Andrés Torres Carceller

3. El libro de artista como metáfora de la naturaleza: un proyecto docente colaborativo 41
Mónica Oliva Lozano

BLOC II: CREATIVITAT I EDUCACIÓ LITERÀRIA

4. El mestre és la tradició 55
Miquel Desclot

5. Eina ~~morta~~viva: una aproximació als tallers de (lecto)escriptura creativa 65
Raquel Santanera Vila i Maria Sevilla Paris

6. Videopoesia i reflexió social: anàlisi d'un projecte creatiu per a la formació de mestres 75
Alexandre Bataller Català i Jordi Clopés Garrell

7. Mediación de la literatura a través de las *multiliteracies*: del sentido pedagógico a la reflexión crítica en profesores en formación 89
Lorena Berríos

BLOC III: PATRIMONI LITERARI, POESIA EXPERIMENTAL I FORMACIÓ

8. La meva Mercè i altres contes. Una mirada a la infantesa 105
Judith Barnés

9. De *Flors i viatges* a *Viatges i flors*: creació a partir de Mercè Rodoreda 127
Joan Calsina i Glòria Bordons

10. Creences sobre creativitat i poesia experimental en docents de Secundària 141
Andrea Ruiz Garcia

Introducció

Julieta Torrents, Elisabet Contreras i Glòria Bordons (coords.)
Universitat de Barcelona

Aquesta publicació recull les aportacions que deriven del projecte d'R+D+i *Poéticas liminales en el mundo contemporáneo: creación, formación y compromiso social* (POLICREA).[1] L'època d'incertesa i de canvis constants en què vivim ha provocat canvis socials i culturals que han generat noves necessitats a les quals cal donar resposta. En un moment en què l'heterogeneïtat i la hibridesa són una constant en el camp cultural, en què la producció i consum musical, literari, artístic i escènic és totalment eclèctic, els contorns que delimitaven les diferents disciplines artístiques es van difuminant. Això planteja interrogants des del punt de vista didàctic, especialment en la Secundària, on les disciplines estaven, almenys fins no fa gaire, més compartimentades. És difícil, doncs, proposar pràctiques entre la literatura i l'art, o entre la música i les matemàtiques. En canvi, a la Primària és més fàcil il·lustrar un conte, posar música a un poema..., en definitiva, fer productes híbrids.

Ens hauríem de preguntar, doncs, fins a quin punt és i serà possible trencar les rutines (i les disciplines) en els anys vinents. El nou currículum situa el focus en la interdisciplinarietat i aposta per trencar les classificacions de sempre. Però, fins a quin punt els mestres i professors tenen la preparació i les eines per fer-ho possible?

El camí tot just es comença a traçar (amb més retard a la Secundària que a la Primària) i aquest llibre és, en gran part, una mostra dels avenços fets a partir d'un mot bàsic: *creativitat*. Sense

1. Agència Estatal d'Investigació PID2019-104628RB-I00 (2019-2023).

aquesta capacitat per desplegar idees a fi de solucionar els reptes que cada dia se'ns plantegen, no és possible que la nostra societat avanci. I aquesta mirada és la que ens cal per replantejar la formació en un món que treballa per fer possibles uns objectius de desenvolupament sostenible.

A partir d'aquestes consideracions, la creativitat i la interdisciplinarietat han esdevingut els eixos transformadors i d'aprenentatge per donar resposta a necessitats educatives i artístiques i fomentar el pensament crític. Aquest llibre és una mostra dels avenços aconseguits des de la creació i la formació per comprometre socialment els actuals i futurs ciutadans.

Dit això, a continuació trobareu deu capítols, dividits en tres blocs: *Art i societat*, *Creativitat i educació literària* i *Patrimoni literari, poesia experimental i formació*.

En el primer bloc, titulat *Art i societat*, trobarem tres propostes d'educació artística, amb un fort compromís social. A partir de propostes de creació i transformació artística, interdisciplinàries i híbrides, es pretén fomentar el pensament crític de les persones participants, des de la reflexió sobre la crisi climàtica, els canvis digitals i el paper de l'ésser humà en el segle XXI.

En el primer capítol, «Prácticas artísticas integradores: metodologías conceptuales, motivacionales y procedimentales», d'Eva Figueras i Marta Aguilar, s'exposa una sèrie de tallers inclusius de pràctica artística duts a terme entre fundacions que treballen amb persones en risc d'exclusió social i estudiants de Belles Arts de diferents universitats, a través de la metodologia d'aprenentatge servei (ApS). En aquests tallers es proposa fer una intervenció socioartística i interdisciplinària, a partir del treball col·laboratiu de cocreació amb col·lectius en risc.

En el segon capítol, «La mentira deconstruida: el *fake* artístico como herramienta de alfabetización mediática crítica», d'Andrés Torres, es presenta una proposta didàctica per a futurs docents d'Educació Primària, en què s'aborden de manera transversal les alfabetitzacions múltiples i l'educació artística. A partir del concepte de *fake news*, els estudiants havien de crear una notícia falsa i il·lustrar-la amb una fotografia. L'experiència va propiciar la reflexió sobre la importància de mantenir una actitud crítica davant allò que es llegeix i de tenir en compte que la fotografia ha deixat de ser memòria física per convertir-se en un codi, igual de manipulable que les paraules.

El tercer capítol, «El libro de artista como metáfora de la naturaleza: un proyecto docente colaborativo», de Mónica Oliva, presenta un projecte docent internacional entre acadèmies de Belles Arts italianes i les facultats de Belles Arts de la Universitat de Barcelona i de la Universidad Complutense de Madrid. La proposta va sorgir durant la pandèmia de la covid-19. Arran de la reflexió sobre la crisi climàtica i el paper de l'ésser humà, els estudiants van elaborar projectes artístics a través del format de llibre d'artista, que van desembocar en una exposició col·lectiva itinerant pels centres participants.

El segon bloc, *Creativitat i educació literària*, està format per quatre capítols que reflecteixen experiències molt diverses, però totes amb un mateix nexe: la creativitat, en les múltiples aproximacions que pot haver-hi, com a fonament de l'educació literària en diferents contextos. Dos d'ells exploren les possibilitats creatives de la reescritpura, fent èmfasi en la importància de la relació que s'estableix entre llegir i escriure. Els altres dos capítols, situats en un context de formació docent, connecten el fet creatiu amb la reflexió social i el pensament crític.

El capítol que obre el bloc, «El mestre és la tradició», és una reflexió del poeta Miquel Desclot sobre el concepte de *variació literària* en les seves diferents formes, des de la traducció fins a la imitació. A partir d'un repàs farcit d'exemples, propis i d'altres poetes, mostra com els models de referència, els grans mestres, són una font imprescindible per desenvolupar la creativitat i trobar la veu pròpia, ja que sense tradició no hi pot haver originalitat.

Seguint la mateixa línia, en el segon capítol, que porta per títol «Eina ~~morta~~viva: una aproximació als tallers de (lecto)escriptura creativa», les poetes i formadores Maria Sevilla i Raquel Santanera presenten l'experiència dels tallers d'escriptura creativa que van dur a terme a la Fundació Joan Brossa, que parteixen de la premissa que, per ben escriure, cal ben llegir. El desenvolupament de la proposta formativa s'estructura al voltant de la lectura i l'escriptura a partir de la intertextualitat i de consignes creatives; els bons resultats obtinguts reforcen la premissa dels tallers.

El tercer capítol, «Videopoesia i reflexió social: anàlisi d'un projecte creatiu per a la formació de mestres», d'Alexandre Bataller i Jordi Clopés, presenta una experiència interuniversitària entre estudiants dels graus d'Educació de creació de videopoesia per promoure la reflexió al voltant dels objectius de desenvolu-

pament sostenible. A partir de l'estudi de les respostes dels qüestionaris, exploren la percepció dels estudiants sobre la poesia com a gènere que promou la reflexió al voltant de temes socials i les possibilitats educatives en el context de la multimodalitat.

En el capítol que tanca el bloc, «Mediación de la literatura a través de las *multiliteracies*: del sentido pedagógico a la reflexión crítica en profesores en formación», Lorena Berríos exposa dues experiències en formació inicial de metres a la Universidad de Chile, que, per mitjà de propostes multimodals, busquen interpel·lar els futurs docents com a mediadors literaris. La primera utilitza Instagram per promoure la reflexió sobre la qüestió de la migració i la segona, a través d'haikus creats amb diferents tècniques, els estudiants treballen el concepte de *viatge* en un sentit ampli.

En el tercer bloc, titulat *Patrimoni literari, poesia experimental i formació,* es presenten tres capítols relacionats amb la literatura i la formació que abracen l'Educació Primària, la Secundària i el Batxillerat. Els dos primers giren al voltant d'una autora que forma part del cànon literari, Mercè Rodoreda, i són el resultat de propostes creatives que trenquen amb els mètodes habituals d'abordar els autors patrimonials. El tercer se centra en una recerca sobre poesia experimental en Secundària.

En el primer capítol, «La meva Mercè i altres contes. Una mirada a la infantesa», Judith Barnés presenta una experiència duta a terme en sis escoles de Primària en què s'acostà la narrativa per a nens de Mercè Rodoreda als alumnes de Primària a partir d'una selecció de relats que l'escriptora publicà per a infants, a finals de la dècada dels trenta del segle XX. Després d'analitzar-ne les característiques, Barnés n'escollí uns pocs i els presentà a una sèrie de mestres. D'aquests, sis acceptaren el repte i treballaren els textos a l'aula, aconduint el procés de lectura i recepció perquè després els nens escrivissin col·lectivament un nou conte a partir del que havien vist i acabessin generant un audioconte. Les reaccions dels nens davant d'uns textos escrits gairebé feia un segle ens sorprenen, com també la importància que el diccionari adquirí per a aquests infants i el pes que les paraules justes i precises tingué en les seves creacions. D'altra banda, el fet de construir un procés de treball obert reforçà la idea de promoure la interdisciplinarietat, les competències individuals i grupals i el treball en xarxa.

El segon capítol ens porta, en canvi, al Batxillerat. Amb el títol «De *Flors i viatges* a *Viatges i flors*: creació a partir de Mercè Rodoreda», Joan Calsina i Glòria Bordons expliquen com una obra com *Viatges i flors* pot despertar la creativitat tant a creadors professionals, com ara la parella Cabosanroque, autors d'installacions sonores i teatrals a partir d'obres literàries d'autors patrimonials, com als alumnes de Batxillerat. Després de fer una petita anàlisi dels eixos creatius desenvolupats a la seva darrera peça: *Flors i viatges*, es descriu la seqüència didàctica desplegada a primer de Batxillerat a partir de *Viatges i flors*, en què, a més d'analitzar alguns contes del llibre, els alumnes havien d'escriure un poema, que, d'una banda, s'havia de relacionar amb una història recollida dels seus avis i que, de l'altra, s'havia de basar en un model poètic treballat a classe. A partir de l'anàlisi detallada dels resultats, es comprova que, tot i que els alumnes no estaven acostumats a treballar creativament, desenvoluparen la tasca proposada amb èxit, perquè havien usat els mateixos recursos per crear que havien aplicat els Cabosanroque.

En el tercer capítol, «Creences sobre creativitat i poesia experimental en docents de Secundària», Andrea Ruiz ens presenta un estudi sobre les creences del professorat al voltant de l'ensenyament del gènere poètic i, més concretament, sobre la poesia experimental. El que es pregunta l'autora és si els docents de Secundària la consideren un instrument útil per desplegar la creativitat literària i artística de l'alumnat adolescent. Per contestar la pregunta, ens presenta els resultats d'un estudi qualitatiu basat en l'anàlisi de contingut d'onze entrevistes semiestructurades fetes a un conjunt de professors de Secundària que han tingut experiències amb la poesia experimental o poesia textual.

En conclusió, el contingut d'aquest llibre obre camins a la creativitat, tant en l'àmbit educatiu com en altres espais en què queda palès que crear és reflexionar i donar respostes als reptes actuals de la societat. D'altra banda, queda clar que les disciplines es desdibuixen i que avui dia la hibridesa s'imposa i és dins la interdisciplinarietat i la multidisciplinarietat on podem trobar respostes a tots els interrogants a què la humanitat s'enfronta en l'actualitat. Això implica noves metodologies, una participació molt més activa de l'aprenent i, per descomptat, un horitzó d'un compromís social indispensable que ens ajudi a tots plegats a trobar solucions als problemes que ha d'encarar la humanitat.

Índex

Introducció 9

BLOC I: ART I SOCIETAT

1. Prácticas artísticas integradoras: metodologías conceptuales, motivacionales y procedimentales 17
   1. Introducción 17
   2. Talleres inclusivos 18
      2.1. Cocinando letras 18
      2.2. Ciudadanía activa 19
   3. Metodologías aplicadas 21
      3.1. Metodologías conceptuales, motivacionales y procedimentales 23
   4. Conclusión 25
   5. Bibliografía 26

2. La mentira deconstruida: el *fake* artístico como herramienta de alfabetización mediática crítica 29
   1. Dos conceptos en disolución: *ficción* y *veracidad* 29
   2. Generación Z y medios de información 31
   3. El *fake* como estrategia creativa y de educación mediática en la formación de maestros 33
      3.1. Valoración de la experiencia 37
   4. Epílogo, la respuesta del oráculo 39
   5. Bibliografía 40

3. El libro de artista como metáfora de la naturaleza: un proyecto docente colaborativo 41
Bibliografía 52

BLOC II: CREATIVITAT I EDUCACIÓ LITERÀRIA

4. El mestre és la tradició 55
Bibliografia 64

5. Eina ~~morta~~viva: una aproximació als tallers de (lecto)escriptura creativa 65
1. Introducció 65
2. Entenc per llibertat la tria personal de les traves 66
3. Fem una cartografia d'impossibles 71
4. Resultats i avaluació 72
5. Bibliografia 74

6. Videopoesia i reflexió social: anàlisi d'un projecte creatiu per a la formació de mestres 75
1. Introducció 75
2. De la poesia a la videopoesia 76
2.1. La poesia en contextos educatius 76
2.2. Videopoesia i educació 77
3. Objectius 79
4. Metodologia 79
4.1. Disseny de la investigació 79
4.2. El projecte interuniversitari «Videopoesia i ODS» 80
5. Resultats 81
6. Discussió 84
7. Conclusions 85
8. Bibliografia 86

7. Mediación de la literatura a través de las *multiliteracies*: del sentido pedagógico a la reflexión crítica en profesores en formación 89
1. Introducción 89
2. Enfoque teórico y contextualización de la propuesta 89
2.1. Pedagogía de las *multiliteracies* en aulas vulnerables: posibilidades de creación e integración 91
2.2. La pedagogía de las *multiliteracies* y el nuevo lector . . . 93
3. La propuesta: desafíos y alcances para la implementación de las *multiliteracies* desde la Formación Inicial Docente . . 94

3.1. Interpretando a través del género *post* de Instagram . . . 95
3.1.1. Sobre el proyecto «Historias de migrantes» 95
3.2. Vivenciando la literatura a través de la multimodalidad 97
3.2.1. Sobre el proyecto «Viaje al sur» 97
4. Conclusión: del sentido pedagógico a la reflexión crítica dentro del enfoque de las *multiliteracies* 99
5. Bibliografía 99

BLOC III: PATRIMONI LITERARI, POESIA EXPERIMENTAL I FORMACIÓ

8. La meva Mercè i altres contes. Una mirada a la infantesa 105
1. Preàmbul 105
2. Marc teòric: tot ja es troba en la infantesa 108
3. Comunitat educativa: incorporar la veu de Rodoreda a Primària 111
3.1. Activació a les aules 112
3.2. Recepció i mediació lectora 114
3.3. Llenguatges expressius 117
3.4. Nous relats per al segle XXI 119
4. Conclusió 121
5. Bibliografia 123

9. De *Flors i viatges* a *Viatges i flors*: creació a partir de Mercè Rodoreda 127
1. Flors i viatges de Cabosanroque 127
2. Proposta didàctica: de *Flors i Viatges* a *Viatges i flors* 128
2.1. Participants 129
2.2. Metodologia 129
2.3. Desenvolupament 130
3. Resultats 131
3.1. Tasques grupals 132
3.2. Composició dels poemes 132
3.3. Valoració de l'experiència 134
3.3.1. Perfil lector dels enquestats 134
3.3.2. El concepte de *guerra* 134
3.3.3. La creativitat 135
4. Conclusions i enllaç amb l'inici 137
5. Bibliografia 138

10. Creences sobre creativitat i poesia experimental en docents de Secundària 141
1. Pensament docent i ensenyament de la poesia 141
2. Disseny de la investigació 143
2.1. Preguntes d'investigació de la recerca 143
2.2. Contextualització 144
2.3. L'entrevista semiestructurada com a instrument de recollida de dades 145
2.4. L'anàlisi de contingut com a mètode d'investigació . . . 146
3. Anàlisi i resultats 146
4. Conclusions 152
5. Bibliografia 153

Si voleu més informació o adquirir el llibre adreceu-vos a:

octaedro.com - octaedro.cat

Creació i compromís social a l'educació literària i artística

Aquest llibre recull les aportacions derivades del projecte R+D+i *Poéticas liminales en el mundo contemporáneo: creación, formación y compromiso social* (POLICREA) (PID2019-104628RB-I00). En un món de canvis constants, les disciplines artístiques es difuminen en un entorn d'heterogeneïtat i hibridesa, i sorgeixen nous interrogants que cal abordar des del punt de vista educatiu a partir d'un concepte clau: la creativitat.

A través de deu capítols agrupats en tres blocs, es destaca la importància de la creativitat i la interdisciplinarietat com a eixos transformadors de l'educació. El primer bloc, «Art i societat», presenta propostes d'educació artística amb un fort compromís social en diferents contextos, explorant temes com ara la crisi climàtica i els canvis digitals. El segon, «Creativitat i educació literària», examina diverses experiències que connecten aquests dos conceptes, tant des de les potencialitats de la reescriptura com des de la connexió entre el fet creatiu i el pensament crític. El tercer bloc, «Patrimoni literari, poesia experimental i formació», explora el paper de la literatura i la creativitat en l'educació primària, secundària i batxillerat, tot oferint noves aproximacions als autors patrimonials i a la poesia experimental.

D'aquesta manera, és una obra que subratlla la rellevància de la creativitat i la interdisciplinarietat com a eines crucials per abordar els reptes de la societat contemporània i promoure l'aprenentatge significatiu, plantejant propostes concretes i inspiradors per a docents i estudiants.

Julieta Torrents i Sunyol. Doctora en Didàctica per la Universitat de Barcelona, especialitzada en Educació Lingüística i Literària tant en la investigació com en la docència. És membre dels grups de recerca POCIÓ (Poesia, Art i Educació) de la Universitat de Barcelona i Geografies Literàries de la Universitat de València.

Elisabet Contreras Barceló. Professora lectora al Departament d'Educació Lingüística, Científica i Matemàtica de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona. El seu àmbit de recerca i docència és l'educació literària i la didàctica de la literatura. És membre del grup de recerca consolidat POCIÓ (Poesia, Art i Educació) i membre del grup d'innovació docent en Didàctica de la Llengua i la Literatura (GIDC-DLL).

Glòria Bordons de Porrata-Doria. Doctora en Filologia Catalana i llicenciada en Història de l'Art, és catedràtica emèrita de la Universitat de Barcelona. Ha estat investigadora principal del grup de recerca POCIÓ (Poesia, Art i Educació) i impulsora de www.viulapoesia.com. És especialista en l'obra de Joan Brossa, sobre la qual ha escrit llibres, articles i antologies, a més de prologar-lo i editar-lo.

ISBN 978-84-19900-10-4

Octaedro

universitat